

Каримова Б.А. Абделкарим М.А.

**КЕНЖЕ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН АДЕП-АХЛАК
ЖУРҮМ-ТУРУМДАРЫНА ТАРБИЯЛОО**

Каримова Б.А. Абделкарим М.А.

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

В.А. Karimova, М.А. Abdelkarim

MORAL EDUCATION OF YOUNGER STUDENTS

УДК: 371. 044. 2

Балдарды адеп-ахлак жүрүм-турумдарына тарбиялоо маселеси адамзат коомунун өнүгүшүнүн бардык баскычтарында маанилүү болуп эсептелинип келген. Айрыкча, зордук-зомбулук күчөп, коомубуз адеп-ахлак кризисине дуушар болуп турган азыркы учурда бул маселе өтө актуалдуу. Макалада кенже курактагы мектеп окуучуларын адептүүлүккө тарбиялоонун ыкмалары, адеп-ахлак жүрүм-турумдарына иш жүзүндө көнүктүрүү жолдору талданат.

Негизги сөздөр: адеп-ахлакка тарбиялоо, адеп-ахлак багыттары, кенже класстын окуучусунда адеп-ахлак жүрүм-турумдарын калыптандыруу.

Во все века общество уделяло большое внимание нравственной воспитанности подрастающего поколения. Особенно актуальна эта тема сейчас, когда в республике, да и во всем мире, происходят глубокие социально-экономические преобразования, смяты нравственные ориентиры, растет бездуховность, безверие, агрессивность, подмена нравственных норм. В статье рассматриваются методы и пути формирования устойчивых нравственных свойств личности младшего школьника.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственные ориентиры, нравственные свойства личности младшего школьника, методы и пути формирования.

At all times the society pays great attention to the moral education of the younger generation. Particularly relevant this topic is now, when the country and the world at all undergoing social and economic transformation, crushed moral guidelines, increasing lack of spirituality and faith aggressiveness, substitution of moral norms. The article considers the methods and ways of forming stable moral qualities of the younger schoolboy's personality.

Key words: moral education, moral guidance, moral qualities of the younger schoolboy, the methods and ways of forming.

Кыргыз Республикасында 2020-жылга чейин мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо Концепциясында «тарбия берүү көйгөйү – мамлекеттин көңүл борборунда болуп келген, андыктан, тарбиялоо иши өсүп келе жаткан жаш муундарга адамзаттык, улуттук жөрөлгөлөр менен топтолгон маданиятты, социалдык-тарыхый тажрыйбаны, адеп-ахлакты, салттуу нарк-насилди өткөрүп берүү болуп саналат», [2] - деп белгиленет.

Балдарды адеп-ахлак жүрүм-турумдарына тарбиялоо маселеси адамзат коомунун өнүгүшүнүн бардык баскычтарында маанилүү. Аристотель белгилегендей: «Ким билимдүү, бирок адеп-ахлагы начар болсо, ал алдыга өнүкпөйт, артка кетет» [1]. Улуу педагог К.Д. Ушинский айткандай: «Жалаң гана

акылды өстүрүп, билимдүү болууга тарбиялоо – чон жаңылыштык» [6]. Учурдагы ааламдашуу доорунда балдар ар түрдүү маалыматтардын күчтүү агымында жашап, өнүгүп жатат, алардын жетиле элек аң-сезимине зыян келтирген кээ бир массалык-маалымат каражаттарынын, Интернет булактарынын таасири күн сайын күчөө менен аларга тескери таасирин тийгизип коюуда. «Сюжеттери уруш-кармаштарга, кан төгүүлөргө толгон, зордук-зомбулукту үгүттөгөн теле-компьютердик программалардын ишенчээк жаш балдардын психикасына терс таасирин тийгизип жаткандыгы да анык» [2].

Адеп-ахлактуулукка тарбиялоодо балдардын ар түрдүү жаш курагында ар башка социалдык институттар катышат. Төрөлгөндөн баштап бала бакчага чейин үй-бүлө тарбиялайт. Бала бакчага баргандан баштап, баланын баарлашуу чөйрөсү кеңейет, башка балдар, тарбиячылар менен мамиле түзүүгө багытталган жүрүм-турумга көнүгө баштайт. Мектепте билим алуу менен баланын адеп-ахлактуулук жүрүм-турумун тарбиялоого кенен шарт түзүлөт.

Бирок бул жаш куракта баланын адеп-ахлак жагынан жеке ишенимдери иштелип чыга элек болот, алар көбүнчө сырткы күчтөрдүн негизинде калыптануу процессинен өтүп жаткана учуру болот. Ошондуктан, адеп-ахлак жүрүм-турумдарын калыптандыруу боюнча мектепте атайын иштер жүргүзүлүшү туура. ХХ кылымдагы көрүнүктүү психолог жана философ С.Л. Рубинштейн белгилегендей, «баланы адеп-ахлак жүрүм-турумдарына үзгүлтүксүз көнүктүргөн учурда, анын дүйнөгө болгон адептүү көз карашы, түшүнүк-сапаттары мүнөзүндөгү адатка айланат» [5].

Британиялык педагог жана философ Д.Локк айткандай, «...балдардын акыл-эсин алар азыр эле унутуп кала турган эрежелер менен толтурбай, адеп-ахлак жүрүм-турумдарына иш жүзүндө көнүктүрүү пайдалуу» [3].

Балага кошумча тапшырмаларды берип, адеп-ахлагын ондоого жеке умтулуусун өтүрүүгө шарт түзүү абзел. Адептүүлүккө тарбиялоонун бул биринчи баскычында – жүрүм-турум ченемдерин жана эрежелерди түшүнүп кабыл алуу өтө маанилүү. Адептүү сапатты өздөштүрүү үчүн, адегенде ал сапаттын маанисин ачык түшүнүүсү керек болот.

Кийинки баскыч – баланын адеп-ахлак ишенимдерин, ички көзөмөлүн калыптандыруу. Адептүү жүрүм-турумга көнгөн үчүн, ал адаты бузулса, өзүнө-өзү нааразы болуп, андай иштерди жасабоого умтулган ички көзөмөл күчтүү болгон мезгил –

адептүүлүктүн маанилүү көрсөткүчү болуп эсептелет.

Ички көзөмөл баланын интеллектуалдык, кыймылдуу, эмоционалдык, эрктүүлүк чөйрөлөрүндөгү жигердүү ишмердүүлүгүнө ылайык калыптанат. С.Л. Рубинштейн бул жөнүндө мындай дейт: «Эмоционалдык маанайдын өзүнө баш ийдирип, жагымдуу нерседен баш тартып, өзүнө жакпаган бирок башкаларга жаккан иш кылуу – балада өтө эрте, 3 жашында эле учурайт. Албетте, бул чоң кишилердей болуп ички маңызын түшүнгөндөн эмес, моюн сунгандыктан, жаккысы келгендиктен, же бирөөнү туурагандыктан болот. Бирок баары бир, өзүн-өзү башкаруунун бул көрүнүшү -өтө маанилүү үрөн. Ал үрөндү андан ары өстүрүү керек» [5].

Кенже курактагы мектеп окуучуларын адеп-ахлактуулукка тарбиялоодо нускалуу аңгемелерди, баяндарды окуп берүү, талкуулоо, аңгемелешүү, түшүндүрүү, мисал келтирүү, өрнөк көрсөтүү ыкмалары жардамга келип, алардын маанисин түшүнүүгө, жүрүм-турумдарын өзгөртүүгө көмөктөшөт. Аңгемени окуп же угуу менен окуучулар:

- 1) билимдери тереңдейт,
- 2) башкалардын жүрүм-туруму аркылуу адептүүлүк тажрыйбасын байытат,
- 3) адептүү сапаттардан өрнөк алып, ошондой болууга умтулат.

Дагы бир усулдардын бири **түшүндүрүү** ыкмасы – окуучуларга туура адеп-ахлак жүрүм-турумдарын калыптандыруунун жөнөкөй түрү болот. Балдардын орой сөздөрүн туура жакка багытто менен мугалим жакшы таасир калтыра алат. М: “Бул жасаганың туура эмес” дегендин ордуна “Досундун көңүлүн оорутбай айтып көрчү” деп, аларды ал кылык-жоруктан өздөрү баш тарта турган абалга келтирүү зор жемишин берет.

Ар кандай адеп-ахлак жүрүм-турумдары тууралуу аңгемелешүү ыкмасын пайдалануу менен ар түрдүү кырдаалдарга талдоо жүргүзүп, окуучулар өздөрүн адептүүлүгүн күчөтөт. Аңгемелешүүдө көркөм тексттерди, ырларды колдонуу менен мугалим балдардын пикир алмашуу көндүмдөрүн өстүрө алат. Окуучулар өздөрү көйгөйлүү суроолорду берип үйрөнсө, ойлоосу тереңдеп, жаңылантуу мүмкүн. Ар бир окуучунун оюн билдиргенге шарт түзүү менен мугалим окуучуга жеке пикирин калыптандырып, туура жыйынтык чыгаруу менен башка окуучулардын да оюн колдогонго үйрөтө алат.

Аталган ойлор бышыктоо максатында төмөнкүдөй темаларда аңгемелешүүлөрдү жүргүзүүгө болоорун айтып кетели:

1. Биздин өлкөбүз жана анда жашаган адамдар.
2. Эл менен сен бийиксиң, элден чыккан – кийиксиң.
3. Адал эмгек эрезеге жеткирет.
4. Достук жөнүндө аңгеме түзүү.
5. Калыстык – жакшы сапат.
6. Убада бердинби – аткарганга умтул.
7. Кайрымдуу болуунун негиздери.
8. Бөлүнгөндү бөрү жейт.
9. Бирдик болбой – тирдик болбойт.

10. «Ынтымагың жок болсо, пил да болсок жыгылдык, миң да болсок кырылдык»

11. Өзүмчүлдүк – жаман сапат ж.б.

Ар кандай турмуштук кырдаалдар боюнча пикир алышып, талкуу жүргүзүү ыкмасы да адептүүлүккө тарбиялоодо өз натыйжасын берет. Мисалы:

1-кырдаал: «Чоң апасы: Уулум! Акылтай! Тур! Бол мектептен кечигесиң! Небереси: Турбайм! Турбайм! Кечке эле айта бербечи! Барбайм мектепке!».

2-кырдаал. «Кемпир: Балам, айтып койчу, 5-троллейбуска каяктан отурсам болот? Окуучу: Ал троллейбуска түшүп көрбөсөм, мен каяктан билем!»

3-кырдаал. «Автобустун айдоочусу: Ай жигит, карыяга, орун берсең боло!»

Аталган кырдаалдар эркин оюн билдирүү ыкмасы менен өткөрүлө турган болсо, окуучулардын талкуу жүргүзүү учурунда пайдалуу кеңештер менен мугалим алардын адеп-ахлак жүрүм-турумдарын оңдоо менен аларды түптөөгө да жетише алат. Бул курактагы балдар көбүнчө эр жүрөк, кайраттуу, келбеттүү болулары келишет, ушул сапаттарга ээ адамдарды туурашат. Алар үчүн мугалимдин жеке инсандык сапаттары да баалуу болуу менен, кадырбаркы өтө күчтүү болот, ошондуктан мугалим жеке жүрүм-туруму менен да балдардын адеп-ахлагын түптөөгө жетише алат.

Окуучулардын адеп-ахлак жүрүм-турумдарынын деңгээлин төмөнкүдөй ыкмалар менен аныктоого болот [4]:

№1-ыкма: Айланасындагы адамдарга боорукер, кайрымдуу мамиле кылуусун талдоо. Мугалим окуучуларга 10 сүйлөм жазылган баракчаларды таратат.

№	Сүйлөмдөр	Толук макулмун – 4 балл			
		макулмун - 3 балл		бир аз макулмун – 2 балл	
		макул эмесмин – 1 балл			
1	Курбуларыма жана жашы улуу адамдарга мен көбүнчө ак дилден мамиле кылам				
2	Классташым кырсыкка учураса, жардам бергенге шашам				
3	Кээ бир жашы улуу адамдарга каяша айтса болот				
4	Мага жакпаган адамга орой сүйлөсөм болот				
5	Сылык болсом – адамдардын арасында өзүмдү жакшы сезем				
6	Мага бирөө туура эмес пикир айтса, урушуп жооп беришим мүмкүн				
7	Эгер класста бирөөнү шылдыңдашса, мен да аларга кошулуп шылдыңдай берем				
8	Мага адамдарга кубаныч тартуулаган жагат				
9	Адамдарга кечиримдүү болуу керек				
10	Башкалар туура эмес айтып жатса да, аларды түшүнүүгө аракет кылыш керек				

Жыйынтык: 3, 4, 6, 7- сүйлөмдөр (терс сапаттар) төмөнкүдөй бааланат:

4 балл алган жооп - 1 упай, 3 балл - 2 упай,
2 балл - 3 упай, 1 балл - 4 упай берилет.

Калган жоопторго берилген баллдар ошончо упайга бааланат.

Мисалы: 4 балл - 4 упай, 3 балл - 3 упай, 2 балл - 2 упай, 1 балл - 1 упай.

Натыйжада:

34 - 40 упай: адептүүлүгүн баалоосу жогору.

24 - 33 упай: адептүүлүгүн баалоосу орто.

16 - 23 упай: ортодон төмөн.

10 - 15 упай – төмөн.

2-ыкма: Жашоодогу баалуулуктарга мамилесин аныктоо. Мугалим балдарга кайрылат: «Эгер силерге сыйкырчы кезигип, булардын ичинен 5 нерсени гана белек кылам, батыраак танда десе, кайсыларды тандап алмаксыңар?». Окуучуларга алдын – ала даярдалган барактарды таратып берет:

№	Каалоо-тилектер	Ооба	Жок
1.	Эл сыйлаган адам болоюн		
2.	Акчам көп болсун		
3.	Атам мага айфон алып берсин		
4.	Чыныгы досторум көп болсун		
5.	Ата-энем ден-соолукта болсун		
6.	Элди башкарган адам болоюн		
7.	Малайларым көп болсун		
8.	Боорукер болоюн		
9.	Башкаларга жардамы тийген адам болоюн		

10.	Эч кимде жок нерсе менде болсун		

Жыйынтык чыгаруу: терс сапаттарды билдирген жооптор: № 2, 3, 6, 7, 10.

Ар бир жооп – 1 упай. Эгер оң сапаттарды билдирген 5 упай алса: адеп-ахлагы жогору, 4- 3 упай - орто. Ал эми 2 упай - ортодон төмөн жана 0-1 – адеп-ахлагы төмөн упай топтогон окуучулар менен адептүүлүккө тарбиялоо боюнча иштерди жүргүзүү зарыл.

Демек, учурдагы билим берүү тармагында орчундуу маселелеринин бири болуп адептүүлүккө тарбиялоо ыкмаларын бир системага келтирүү менен сабактарда айкалыштыра пайдалануу аркылуу, окуучулардын адеп-ахлак жүрүм-турумдарын жакшыртууга жетишсе боло тургандыгы анык.

Адабияттар:

1. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. - М.: 2004, т. 4.
2. КРнын жаш муундарды рухий-адептик жана патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы, Кутбилим, 24 Май, 2013.
3. Локк Дж. Мысли о воспитании. Сочинения в трёх томах: Т. 3. - М.: Мысль, 1988. - С. 668. - (Филос. наследие. Т.103). - С. 407-614.
4. Россия билим берүү академиясынын материалдары, <http://www.ethos.narod.ru>
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии, составители, авторы комментариев и послесловия А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская, Издательство "Питер", 2000 - <http://psylib.org>.
6. Ушинский К.Д. СОБР.соч.2-том, гл. XLIV. Второй фактор в образовании характера, п.12<http://az.lib.ru/>

Рецензент: к.пед.н. Орозалиев Э.С.